

محمود بختیاری شهری

پژوهشگاه میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری

منطقه شمال شرق کشور

Bakhtyarim44@yahoo.com

بررسی سکه‌های ایلخانان مغول در تابران توس

چکیده :

آثار و شواهد باستان شناسی و متون تاریخی شاهد برگستره وسیع جغرافیای فرهنگی سرزمین توس در طول تاریخ می‌باشند. از میان اماکن و زیستگاههای باستانی برجای مانده در دشت توس شهر تاریخی تابران به دلایل مختلف از جایگاه ویژه ای برخوردار بوده است.

مطالعات باستان شناسی انجام شده، شناختی نسبی را از توس دوران اسلامی برای پژوهشگران فراهم آورده است. تابران در ادامه حیات تاریخی توس اسطوره ای و کهن در دوران اسلامی، در ابعاد گوناگون تاریخی، اجتماعی و سیاسی قابل بررسی و مذاقه می باشد.

اشیاء و مواد فرهنگی به همراه بقایای معماری مکشوفه روشنگر راه برای آگاهی نسبت به ناشناخته های تابران توس می باشند. سکه ها بعنوان بخشی از مدارک تاریخی و باستان شناسی و اسناد قابل اعتماد و صریح در بین اشیاء و آثار کشف شده، چراغ راه محققین در برابر نکات مبهم و تاریک محسوب می شوند. در این مقاله به لحاظ اهمیت موضوع به بررسی و معرفی ارزشها و ویژگی های یک مجموعه سکه مکشوفه از گمانه زنی باستان شناسی در شهر توس پرداخته شده که اتفاقاً بعنوان اسناد و مدارک متقن در رابطه با رونق و اعتبار و جغرافیای تاریخی، فرهنگی، اقتصادی شهر ویران شده توس در عصر مغولان قابل عرضه و بررسی بوده و باتوجه به نوشته ها، نقوش و محل ضرب حاوی اطلاعات ارزشمند تاریخی، سیاسی و مذهبی این دوران توس می باشند.

کلید واژه ها :

سرزمین توس، دوران اسلامی، تابران، مجموعه سکه، ایلخانان مغول، اباقخان و ارغون خان.

1 - مقدمه :

سکه‌ها بخش مهمی از اسناد و مدارک باستان‌شناسی و شواهدی صریح و گویا در روشن شدن زوایای تاریک تاریخ و تمدن اقوام و ملل قدیم به شمار می‌روند. دانش سکه‌شناسی دنیایی از اطلاعات با ارزش را فرا روی باستان‌شناسان، مورخین و حتی مردم‌شناسان و سایر رشته‌های علوم انسانی قرار داده است. چرا که محتوای سکه‌ها از زمان ابداع بازتاب فرهنگ، هنر و مذهب، مناسبات اجتماعی و سیاسی، وضعیت اقتصادی، خط و زبان، آداب و رسوم و جغرافیای فرهنگی سرزمین‌های مختلف و منابع دقیق و غیر قابل انکار دوره‌هایی از تاریخ و فرهنگ بشر می‌باشند که سکه در آن محدوده‌ی زمانی ضرب شده و مورد استفاده قرار گرفته است. مطالعات تطبیقی پیرامون آثار نامفهوم و یا ناشناخته با سکه‌های کشف شده در یک لایه باستانی، تا حد قابل توجهی در شناخت ماهیت، قدمت و هویت یک اثر باستانی، مؤثر بوده و در بسیاری از موارد نقوش یا عبارات روی سکه‌ها منابع و راهنمایان اصلی و مهم در بازشناسی و حفظ اصالت آثار تاریخی بوده‌اند.

در این میان سکه‌های دوره ایلخانی به لحاظ تنوع در مضامین و نقوش اطلاعات فراوانی که به همراه دارند برای پژوهشگران از اهمیت ویژه‌ای برخوردارند. مغولان علاوه بر اینکه معمولاً خط و زبان سرزمین‌های فتح شده را به همراه خط ایغوری در سکه‌های خود بکار می‌بردند¹، سطوح سکه‌ها را با نقوش متنوع حیوانات، گیاهان و علائم و نمادها منقور نموده‌اند. به گونه‌ای که پژوهشگران با دقت نظر و جستجو می‌توانند به اوضاع و احوال اجتماعی، اعتقادی و آداب و رسوم اقوام و مللی که سکه‌ها در آنجا ضرب شده و رایج بوده‌اند پی ببرند. حضور پررنگ مغولان در تابران توس علاوه بر متون تاریخی همچون جهانگشای جوینی² با کشف آثار و اشیاء و سکه‌های متعدد کاملاً به اثبات رسیده است.³

کاوش‌ها و مطالعات باستان‌شناسی در ناحیه توس انبوهی از اطلاعات ذیقیمت در مورد روند شکل‌گیری مراکز جمعیتی و زیستگاه‌های باستانی و جغرافیای تاریخی، فرهنگی را در اختیار محققین قرار داده است. سکه‌های مکشوفه از کاوش‌های باستان‌شناسی در شهر تاریخی توس (تابران) از جمله این مواد و اسناد تاریخی می‌باشند که با مطالعه کافی در مورد آن‌ها می‌توان به شناخت دقیق‌تری نسبت به این مکان مهم دست یافت. یکی از این مجموعه‌ها در جریان گمانه زنی جهت تعیین عرصه مسکونی شهر تاریخی توس در سال 1376 کشف شد.⁴ این مجموعه مربوط به برهه‌ای خاص از دوران ایلخانان مغول یعنی دوران تثبیت و تسلط حکومت آنان می‌باشد که به نظر رسید به عنوان بخشی مهم از مدارک ارزشمند تاریخی لازم است به آن‌ها پرداخته شود.

2 - نگاهی به جغرافیای تاریخی و نامجای تابران توس :

توس کهن به سرزمینی وسیع مابین دو رشته کوه هزار مسجد و بینالود اطلاق می شد. این سرزمین با شهرستان های مشهد، طرقله و شاندریز، چناران و قسمتی از فریمان مطابقت داشته و با توجه به نقشه پیشنهادی، وسعت آن در حدود شصت هزار کیلومتر مربع برآورد شده است.⁵

در میانه دشت توس که حاصل رسوبات آبرفتی و حاصلخیز کشف رود می باشد زیستگاه ها و مراکز جمعیتی فراوانی از ادوار کهن ایجاد شده است⁶ که نشانگر اهمیت و اعتبار آن در طول تاریخ می باشد.

در نخستین سده های اسلامی ناحیه توس جزئی از ولایت نیشابور قلمداد می شد و چهار شهر اصلی به اسامی تابران، نوغان، رادکان و تروغبد در آن قرار داشت.⁷

بنا به گفته مقدسی در این زمان توس به همراه نیشابور، قهستان و هرات، بخش اول از بخش های چهارگانه خراسان و به عنوان خزانه ی بزرگ و باستانی و در زمره روستاهای نیشابور محسوب می شد. وی تابران را بزرگترین شهرهای ناحیه توس عنوان کرده و درباره آن می نویسد:

«... تابران بزرگترین شهرهای توس است بارو دارد. من از دور آن را به یثرب همانند کرده ام. بازار گرم، پیران بزرگوار، بازارگانان و درآمدهای بسیار دارد. جامع در بازار است و آن را عبدالرزاق نقاشی کرده است. کاریزها و چاه های کم گود و پر آب دارد نرخ ها ارزان، هیزم بسیار و میوه نیکو دارد...»⁸

شاید به همین دلیل بوده که تابران آن قدر اهمیت یافته که شهرهای دیگر توس را تحت الشعاع قرار داده به گونه ای که از میانه سده پنجم هجری، نام توس را از آن خود کرده است.⁹

در میانه قرن ششم هجری اغلب «تابران» را با نام «توس» می خوانده اند.¹⁰ در اوایل سده هفتم هجری یاقوت حموی همچنان توس را یکی از شهرهای خراسان آورده و آن را بو تابران اطلاق کرده است.¹¹

عطا ملک جوینی که همراه با ایلخانان مغول بارها تابران را در نیمه دوم سده هفتم هجری از نزدیک دیده، در تمام اوراق کتاب جهانگشا، تابران را با نام «توس» آورده است.¹²

در اینجا منظور جوینی از توس دقیقاً شهر تابران بوده که اشاره به آبادانی مجدد آن بعد از حمله مغول داشته است. سکه های کشف شده در تابران همگی با دو املا «توس» و یا «طوس» ضرب شده اند.

از اوایل سده هشتم هجری نام توس رسماً جایگزین تابران گردیده است.¹³ و از این دوره به بعد در متون معتبر نامی از تابران به میان نیامده و بجای آن توس و یا «شهر توس» آورده شده است.¹⁴

3 - تابران / توس در عصر مغولان:

بعد از جمله غُزها و در نیمه دوم سده ششم هجری، تابران از درگیری‌های سلجوقیان و خوارزمشاهیان و غوریان آسیب‌های جدی دید و سرانجام در اوایل سده هفتم هجری و در سه نوبت، در سال‌های 617 و 618 و 630 هجری، توسط سپاهیان چنگیزخان به ویرانه‌ای تبدیل شد.¹⁵ جوینی در مورد یکی از این حملات می نویسد:

« ... «سبتای» از راه جام به توس (تابران) رسید (618 هجری) قرای شرقی طوس، نوقان و آن رَبع، ایل شدند حالیا خلاص یافتند و آنجا به شهر رسولی فرستادند بر مزاج جوابی ندادند در شهر دیهها که در جوار آن بود قتل به افراط کردند و چون به «رادکان» رسید خضرت مرغزار و انفجار عیون سبتای را خوش آمد و آسیبی نرساند و شحنة آنجا گذاشت ...»¹⁶

مغولان در سال 637 هجری «کرکوز» را به عنوان دومین حاکم دست نشانده خود در خراسان برگزیدند و او تابران را به عنوان مقرر حکومتی انتخاب و در آبادانی آن کوشید. جوینی در این مورد می نویسد:

« ... و کرکوز دار اقامت خویش طوس بگردانید و عمارت آن آغاز نهاد و از طوس نامی بیش نبود در تمامت شهر پنجاه خانه مسکون نبود ... کرکوز بنای خزاین و باغ نهاد ... و از آن وقت باز عمارت شهر و ناحیت آغاز افتاد و کرکوز در ضبط کارها اساس محکم نهاد...»¹⁷

کرکوز که در اواخر حکومت خود مسلمان شده بود، به کینه تیزی و عداوت زنی از اهالی توس به نام «فاطمه خاتون» که به مقام مشاورت «توراکینا خاتون» همسر اوکتای قاآن رسیده بود، به قتل رسید: « ... بفرمود تا دهن او را از سنگ پر کردند و بکشتند ...»¹⁸

در این هنگام امیر ارغون پسر «تایجو» از قبیله اویرات که از خردسالی به سبب هوش و ذکاوت و همچنین دانستن خط ایغوری نزد اوکتای قاآن محبوبیت یافته بود، در اردوی توراکینا خاتون و هنگام سفر به خراسان، از جانب وی حکومت ممالک تحت اختیار کرکوز را بعضی « ... از آمویه تا فارس و گرج و روم و موصل به امارت و تولیت به امیر ارغون مقرر فرمود ... و در شهر سنه احدی و اربعین و ستمایه (641) به خراسان رسید...»¹⁹

امیر ارغون (که بعدها به امیر ارغون جانی قربانی معروف شد) نیز طوس را مرکز حکومت خود در خراسان انتخاب کرد و از همان ابتدا به عمران و آبادانی آن پرداخت از جمله عمارت (مدرسه) منصوریه و سایر عمارات اصلی طوس را که مجدداً به ویرانه تبدیل شده بودند به طور اساسی مرمت و باز پیرایی کرد.²⁰

وی علاوه بر کاردانی سواد خواندن و نوشتن داشت و دارای تجربه در امور اداری بود. وی نحوه ناعادلانه دریافت مالیات را اصلاح و روش منصفانه تری برای پرداخت تعیین کرد.²¹ ظاهر او فردی نسبتاً عادل و دانا بود و بدین سبب غالباً مورد احترام مردم قرار می‌گرفت و نزد عامه محبوبیت داشت.

با تفویض حکومت مناطق غربی به هلاکوخان، حکومت امیر ارغون عملاً پایان یافت و پس از سال 658 هجری تنها به عنوان یکی از مشاوران ارشد در دربار او باقی ماند. اما ظاهراً بعد از هلاکو، آباقاخان (663-680 هجری) او را کاملاً از مقام و منزلتی که داشت محروم کرد به گونه‌ای که دیگر در صحنه سیاست ظاهر نشد تا اینکه در 20 ذیحجه سال 676 در طوس فوت کرد.²²

در طول حدود 60 سال از کرکوز به بعد تابران توس حاکم نشین و مرکز سیاسی خراسان بود و به همین سبب از رونق خاصی برخوردار بود.

در سال 791 هجری میران شاه پسر تیمورخان به توس (تابران) حمله برد و آن را به کلی ویران ساخت و در مرحله‌ای دیگر انحراف آب چشمه گیلان توسط «امیر علیشیر نوایی» از توس و هدایت آن به سوی نوغان (مشهد) آن را به کلی خالی از سکنه نمود.

4 - اسناد و مدارک باستان‌شناسی در تابران توس:

مطالعات، گمانه زنی‌ها و کاوش‌های باستان‌شناسی در تابران (توس) انبوهی از یافته‌ها و مواد فرهنگی و هنری متعدد از قبیل اشیاء سفالی، فلزی، شیشه‌ای، کاشی و آجر و ... را با طرح‌ها و تزئینات زیبا و متنوع از نقوش حیوانات گرفته تا تزئینات هندسی و گیاهی و تصاویر انسانی و علائم و سمبل‌ها و نقوش نمادین فرا روی پژوهشگران قرار داده است.²³ شکوفایی و رونق اقتصادی توس از ابتدای انتخاب مرکزیت توس توسط مغولان تا اوایل قرن هشتم هجری از روی یافته‌های باستان‌شناسی از قبیل کارگاه‌های متعدد تولیدی و همچنین وجود «ضرابخانه» در توس در این دوره قابل تأمل می‌باشد.

شواهد نشان می‌دهد که در توس ضرب سکه رواج داشته است. تعدادی سکه‌ی ضرب توس در بالاترین لایه‌های باستانی شهر به دست آمده است. این امر می‌تواند نشانگر این واقعیت باشد که سکه‌های ضرب شده در ضرابخانه توس، در شکوفایی اقتصادی و افزایش قدرت خرید مردم و امور تجاری و داد و ستد شهر نقش اساسی داشته است. علاوه بر آن وضعیت شهرسازی توس و موقعیت آن در کنار شاخه انشعابی جاده ابریشم که به سمت شمال خراسان و گرگان از یک طرف و از جانب دیگر به سوی نیشابور امتداد یافته، و وجود دروازه‌های متعدد و پل‌های عظیم مقابل آن-

ها که عبور و مرور را بر روی کشف رود امکان پذیر می‌ساخته دلیل دیگری بر رونق تجاری و اقتصادی و مبادله کالا بوده است.

تعدد و تنوع اسناد و مدارک باستان شناسی در شهر توس به قدری است که پرداختن به هر یک از آن‌ها پژوهشی جداگانه را طلب می‌کند و به ناچار در این مقاله بخشی اندک و البته مهم و تاثیر گذار از یافته‌های باستان شناسی توس در آخرین مراحل حیات این شهر پرماجرا پرداخته می‌شود.

5 - سکه‌های کشف شده در توس :

بیش از یکصد سکه که عمدتاً نقره می‌باشند در گمانه زنی‌های سطح محوطه کشف شده است که از سده‌های سوم و چهارم هجری تا دوره تیموری تاریخ گذاری می‌شوند.²⁴

بیشتر این سکه‌ها در اطراف بقعه هارونیه بدست آمده‌اند.²⁵ شاخص‌ترین سکه‌های مکشوفه، مجموعه‌ای به تعداد 38 عدد متعلق به اباقاخان و ارغون خان مغول می‌باشند که در میان یک انبان (کیسه) کوچک و در بالاترین لایه باستانی، بر روی یک کف آجر فرش در محوطه‌ی مقابل ایوان ورودی بنای هارونیه قرار داشتند²⁶ که پس از رسوب زدایی در آزمایشگاه و کارگاه مرمت اشیاء تاریخی امکان بررسی و تشخیص وضعیت آن‌ها فراهم گردید.

5-1 - مجموعه سکه اباقاخان و ارغون خان مغول مکشوفه در توس²⁷

پس از رسوب زدایی، مشخص شد که این مجموعه سکه متعلق به دو ایلخان پدر و پسر یعنی اباقاخان (663-680 هجری) و ارغون خان (683-690 هجری) می‌باشند.

جنس سکه‌ها تماماً از نقره بوده در ابعاد و اندازه‌ها و کیفیت متفاوت ضرب شده‌اند. کتیبه‌هایی به خط مغولی (ایغوری) و کوفی و در حاشیه و متن آن‌ها نقوش گیاهی، هندسی، حیوانی، علائم نمادین و همچنین سال و محل ضرب نقره گردیده است.²⁸

برخی از سکه شناسان سه دوره متمایز فرهنگی را در ضرب سکه‌های ایلخانان مغول قائل شده‌اند²⁹ که با توجه به کتیبه‌ها، شعارهای مذهبی اسلامی و سایر نقوش، این مجموعه سکه در دومین دوره یعنی تثبیت و تسلط حکومت ایلخانان قرار می‌گیرد.

19 سکه از مجموعه مزبور مشخصاً متعلق به ارغون خان، 5 سکه متعلق به اباقاخان و مابقی به دلیل نقص در ضرب کلمات و یا سائیدگی، ناخوانا ولی با توجه به سبک و سیاق کار و مقایسه با سایر سکه‌ها متعلق به یکی از این دو ایلخان می‌باشند. در مجموع کیفیت و نقش پشت و روی سکه‌ها نسبتاً خوب باقی مانده است.

5-1 - سکه‌های اباقاخان : (663-680 ه.ق / 1265-1281م)

اباقا بزرگترین پسر هلاکوخان که از جانب پدر به ایلخانی نامزد شده بود، در سال 663 هجری بر تخت سلطنت نشست. علیرغم اوضاع نابسامان و دشوار، وی توانست به همراه مشاورین و وزرای ایرانی خود همچون خواجه نصیرالدین طوسی و شمس الدین جوینی با کاردانی بر مشکلات قلمرو فرمانروایی خود غلبه کند. وی در سال 680 هجری در همدان جان سپرد.³⁰

از دوران حکومت وی سکه های زیادی بر جای مانده که در مناطق مختلف ضرب شده اند، و دارای نقوش متنوع از جمله شیر، شیر و خورشید و علائم دیگری می باشند.³¹

5-1-1- مشخصات سکه های اباقا

جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 10/8 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 5/3	
	روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد [رسول الله] ضرب نشده حاشیه: نیشابور [...] - تاریخ ضرب نشده است
	پشت سکه، متن: اباقائین [...] به خط ایغوری - توس تزیینات: طرح گره به شکل ابر بالای کلمه اباقائین و علامتی شبیه نقش خورشید دواره مشبک در بالای کلمه توس - دور متن را یک دایره و حلقه مروارید شکل فرا گرفته است.
جنس: وزن: 0/7 گرم قطر: 11 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 29/22	
	روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (به خط کوفی ساده که داخل یک کادر مربع شکل قرار گرفته) حاشیه: [...] ستمائه - رقم یکان و دهگان ساییده شده است
	پشت سکه، متن: [...] خاقانو اباقائین (به خط ایغوری) حاشیه: تزیینات: متن در میان یک دایره و دور تا دور آن را دایره ای مروارید شکل فرا گرفته است.

	جنس: نقره وزن: 2/5 گرم قطر: 17/2 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 12/36
	روی سکه، متن: لا اله الا الله وحده لا شریک له محمد رسول الله (به خط کوفی تزئینی در داخل یک کادر مربع شکل) حاشیه: [...] ستمائه - رقم یکان و دهگان و بقیه ساییده شده است
	جنس: نقره وزن: 2/6 گرم قطر: 17/2 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 2/37
	پشت سکه، متن: خاقانو ارايم اباقايين دلدکولوکسين حاشیه: [...] سبعة [...] - (احتمالاً رقم دهگان) روی سکه، متن: لا اله الا الله وحده لا شریک له محمد رسول الله [...] حاشیه: سنه [...] ستمائه - رقم یکان و دهگان ضرب نشده است تزئینات: متن در داخل یک کادر مربع شکل و دور تا دور سکه را یک دایره فراگرفته است.
	پشت سکه، متن: ارايم اباقايين دلدکولوکسين ^[32] تزئینات: دور سکه دایره‌های مروارید مانند داشته که ضرب نشده و فقط دوتای آن باقیمانده است.
	جنس: نقره وزن: 2/7 گرم قطر: 15/3 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 1/38
	روی سکه، متن: لا اله الا الله وحده لا شریک له محمد رسول الله صل الله عليه و سلم حاشیه: [...] سائیده شده است. دورتادور حاشیه عبارتی وجود داشته که نیمی از آن ضرب نشده و باقیمانده ساییده شده است و فقط کلماتی مثل «هو» و «رسول» قابل خواندن است. تزئینات: متن و حاشیه در داخل کادر دایره و حلقه مروارید شکل قرار داشته‌اند.

پشت سکه، متن: **قا ان الاعظم اباقا ایلخان المعظم مالک الرقاب و الامم خلد الله**

ملکه (به خط کوفی ساده)

حاشیه: [...] سائیده شده و یا ضرب نشده و غیر قابل تشخیص است

فقط کلماتی مثل «محمد رسول الله» و «اله...» قابل خواندن

است.

تزیینات: متن در داخل کادر حلقه‌ای مروارید شکل قرار دارد.

5-2 - سکه‌های ارغون خان: (683-690 ه.ق / 1284-1291 م)

بعد از فوت ناگهانی اباق‌خان، برادر وی «تکودار» که بنا به دلایل سیاسی به دین اسلام مشرف شد و نام «احمد» را بر خود نهاد بر تخت سلطنت تکیه زد اما «ارغون» فرزند اباق‌خان جهت وصول به مقام ایلخانی که آن را حق مسلم خود می‌دانست، به جنگ و ستیز بر علیه عموی خود پرداخت و سرانجام در سال 683 هجری با زور اسلحه بر وی فائق آمد و بر تخت سلطنت جلوس کرد. در دوره این ایلخان به دلیل عدم توانایی و شایستگی در اداره امور مملکت، نابسامانی‌های فراوانی از نظر اقتصادی، سیاسی و اجتماعی در سراسر قلمروی فرمانروایی حاکم بود. ارغون متعصبانه پیرو دین بودا و دشمن مسلمانان بود.³³ اما به دلایل سیاسی و عوام فریبی ظاهراً خود را پیرو دین اسلام قلمداد می‌کرد که این امر از شعارهای مذهبی منقور بر سکه‌های وی نمایان است.

ارغون خان در زمان دولت پدرش، فرمانروای خراسان و مقرر حکومتی وی توس بوده است.³⁴ از سلطان ارغون خان ایلخانی بیش از ده نوع سکه از نقطه نظر خط و ترکیبات و تزیینات و اشکال بدست آمده است و اگرچه دوران سلطنت وی بیش از هشت سال طول نکشیده اما به لحاظ تنوع و تعدد سکه‌ها دوران با شکوه و پربرکتی بوده است.³⁵

5-2-1 - مشخصات سکه‌های ارغون:

جنس: نقره وزن: 2/4 گرم قطر: 21/2 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 8/1

روی سکه، متن: **لا اله الا الله محمد رسول الله** (به خط کوفی ساده تزیینی)

حاشیه: **ضرب تبریز - سنه اربع و ثمانین** [...] بقیه ضرب نشده

تزیینات: متن داخل یک کادر مربع شکل و دور تا دور آن را حلقه

مروارید شکل فرا گرفته است.

	<p>پشت سکه، متن: خاقانو اراجم ارغونون (به خط ایغوری) - ارغون (به خط کوفی)</p> <p>تزئینات: در بالای کلمه خاقانو نقش سه ستاره شش پر و در کنار کلمه ارغون یک ستاره شش پر خورشید ایجاد شده است.</p>
<p>جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 11 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 22/4</p>	
	<p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (به خط کوفی تزئینی ساده داخل دو کادر مربع شکل قرار گرفته است). حاشیه: ساییده شده و فقط «ستمائه» قابل خواندن است.</p>
	<p>پشت سکه، متن: خاقانو اراجم ارغونون [...] به خط ایغوری - بخشی از عبارات ساییده شده است.</p>
<p>جنس: نقره وزن: 2/5 گرم قطر: 20 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 34/5</p>	
	<p>روی سکه، متن: [لا اله الا الله] محمد رسول الله در داخل یک کادر مربع شکل - ابتدای عبارت ضرب نشده است. حاشیه: [...] ستمائه [...] بقیه ضرب نشده است.</p>
	<p>پشت سکه، متن: خاقانو اراجم دلد کگولو کسین (به خط ایغوری) - ارغون تزئینات: یک حلقه مروارید شکل دور عبارات و نقش اسلیمی کوچک بالای عبارت</p>
<p>جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 11 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 35/6</p>	
	<p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله - در داخل دو کادر مربع متداخل حاشیه: نیسابور [...] بقیه ضرب نشده</p>

	پشت سکه، متن: خاقانو اراجم ارغونون (به خط ایغوری) - ضرب نیشابور تزئینات: دو دایره متداخل دور متن را فرا گرفته است.
جنس: نقره وزن: 0/7 قطر: 11 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 18/7	
	روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (برخی کلمات ساییده شده اند) متن داخل کادر مربع شکل قرار دارد حاشیه: نیشابور [...] سنه سبع ؟ ثمانین [...] بقیه سائیده شده
	پشت سکه، متن: خاقانو اراجم ارغونون (به خط ایغوری) - ضرب نیشابور (به خط کوفی) حاشیه: دو دایره متداخل متن را فرا گرفته است.
جنس: نقره وزن: 3 گرم قطر: 23 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 33/8	
	روی سکه، متن: نقش یک گاو نر کوهاندار که به طرف چپ در حال حرکت است و کلمه « طوس » بالای بدن گاو ضرب شده است. حاشیه: لا اله الا الله محمد [رسول الله] بقیه ضرب نشده است. تزئینات: یک نیم حلقه مروارید شکل بالای نقش گاو و در ادامه عبارت در حاشیه نقوش پرکننده گیاهی و علائم و نقش خورشید بالای کوهان گاو ایجاد شده است.
	پشت سکه، متن: خاقانوارا اجم (به خط ایغوری) - طوس ارغون طوس (به خط کوفی) دلد کگولو کسین [...] (به خط ایغوری) حاشیه: یک دایره و حلقه مروارید شکل متن را فرا گرفته اند. تزئینات: علائم پرکننده تزئینی
جنس: وزن: 1/3 گرم قطر: 15 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 36/13	

	<p>روی سکه، متن: [...] الله [...] تنها این کلمه خوانده می شود. در وسط نقش شیری نمایان است که بقیه آن ضرب نشده است. حاشیه: [...] الله محمد [...] بقیه ضرب نشده اند تزئینات: یک حلقه مروارید شکل مابین متن و حاشیه جدا کرده است.</p>
	<p>پشت سکه، متن: خاقانو اراجم ارغونون - ضرب [...] بقیه ضرب نشده است.</p>
<p>جنس: وزن: 0/8 قطر: 12 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 19/15</p>	
	<p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله [...] داخل کادر مربع شکل قرار گرفته و برخی ضرب نشده اند حاشیه: ضرب نشده است تزئینات: خطوط منحنی و نقش خورشید به شکل ستاره در میان کلمات دیده می شوند</p>
	<p>پشت سکه، متن: خاقانو اراجم - خبوشان - ارغونون دلد کگولو کسین (ضرب خبوشان) برخی کلمات ضرب نشده اند حاشیه: ضرب نشده است.</p>
<p>جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 11 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 24/14</p>	
	<p>روی سکه، متن: [لا اله الا الله] محمد رسول الله - به خط کوفی تزئینی ساده در داخل دو کادر مربع شکل متداخل کلمات ابتدایی ضرب نشده اند. حاشیه: سنه خمس و ثمانین و [...] بقیه ضرب نشده اند</p>

	<p>پشت سکه، متن: خاقانو اراجم ارغونون ضرب [...] بقیه ساییده شده ضرب نشده در داخل یک کادر دایره‌ای شکل</p>
	<p>جنس: نقره وزن: 0/6 گرم قطر: 11 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 21/16 روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله [...] در داخل دو کادر مربع شکل متداخل - برخی کلمات خوب ضرب نشده یا ساییده شده‌اند حاشیه: [...] ستمائه - خوبشان - بقیه ضرب نشده‌اند تزئینات: دور تا دور متن را حلقه‌ای مروارید شکل فراگرفته است.</p>
	<p>پشت سکه، متن: [...] سائیده شده و تنها «خوبشان» خوانا است. (با توجه به سبک و کتیبه موجود و تشابه با سکه قبل احتمالاً این سکه نیز متعلق به ارغون خان است.) حاشیه: ضرب نشده است. تزئینات: دور تا دور متن را یک دایره و یک حلقه مروارید شکل فراگرفته است.</p>
	<p>جنس: نقره وزن: 0/7 قطر: 10 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 16/18 روی سکه، متن: ضرب طوس - تصویر یک گاو نر کوهاندار - در وسط سکه نقر شده است که به سمت راست در حال حرکت است. حاشیه: ضرب نشده است. تزئینات: دور تا دور نقش گاو نقوش پرکننده و تزئیناتی مشتمل بر نقش خورشید به شکل ستاره شش پر فراگرفته است.</p>
	<p>پشت سکه، متن: ارغون پادشاه عادل (به خط کوفی ساده) در میان یک ستاره حاشیه: ضرب نشده است تزئینات: متن در داخل یک ستاره هشت پر و حلقه‌ای مروارید شکل قرار داشته که قسمتهایی از آن ضرب شده است.</p>

	<p>جنس: نقره وزن: 1/5 گرم قطر: 13 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 10/21</p> <p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله - این سکه بخاطر ذکر شعار مذهبی اهل تشیع در زمان ارغون خان که پیرو مذهب بودا بوده جالب توجه است. حاشیه: ضرب نشده است</p>
	<p>پشت سکه، متن: ارغون العادل (به خط کوفی ساده که در داخل یک کادر شش ضلعی طرح گره ضرب شده است) تزئینات: سطح سکه را یک نقش هندسی گره پر کرده است.</p>
	<p>جنس: نقره وزن: 2/7 گرم قطر: 16 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 3/23</p> <p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (در داخل یک کادر مربع شکل - بخشی از کلمات ضرب نشده و یا ساییده شده است) حاشیه: ضرب نشده است</p>
	<p>پشت سکه، متن: خاقانوارايم ارغونون دلد کگولو کسین - برخی کلمات خوب ضرب نشده است</p>
	<p>جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 11 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 20/24</p> <p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله على ولي الله مشابه سکه شماره 10/21 می باشد.</p>

	<p>پشت سکه، متن: ارغون العادل - به خط کوفی (مشابه 10/21) تزئینات: مشابه سکه شماره 10/21 با طرح گره تزئین شده و به نظر می رسد هر دو با یک قالب ضرب شده اند.</p>
<p>جنس: نقره وزن: 2/6 گرم قطر: 18/5 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 7/26</p>	
	<p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (سکه ناقص ضرب شده است) تزئینات: دور عبارت مزبور را یک کادر مربع شکل با حلقه مروارید فرا گرفته است.</p>
	<p>پشت سکه، متن: قا آن الاعظم ارغون پادشاه عادل (کیفیت ضرب نامناسب و برخی کلمات قابل خواندن نیست)</p>
<p>جنس: نقره وزن: 2/7 گرم قطر: 17 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 30/28</p>	
	<p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (به خط کوفی ساده تزئینی برخی کلمات سائیده شده و یا ضرب نشده است) حاشیه: [...] جنابد ؟ [...] بقیه ضرب نشده است. تزئینات: کادر مربع شکل و حلقه مروارید شکل دور متن را فرا گرفته است.</p>
	<p>پشت سکه، متن: خاقانوارا بهم ارغونون دلد کگولو کسین (به خط ایغوری) حاشیه: ضرب نشده است</p>
<p>جنس: نقره وزن: 2/6 گرم قطر: 18/6 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 6/32</p>	
	<p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله - به خط کوفی تزئینی ساده حاشیه: سنه خمس و ثمانین [...] - 85 [...] عدد صدگان [6] ضرب نشده است و کلمه ضرب نیز ناخوانا در بالای سکه</p>

	<p>مشاهده می شود. تزیینات: یک حلقه مروارید شکل دور متن بوده است</p>
	<p>پشت سکه، متن: خاقانوارايم دلد كگولو كسين - ارغون ضرب نشده است.</p>
	<p>جنس: وزن: 2/7 گرم قطر: 16 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 9/31 روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد [رسول الله] کلمه «محمد» به خط کوفی تزئینی سطح سکه را فرا گرفته و ادامه عبارت ضرب نشده است. حاشیه: نیشابور (ضرب نیشابور) تزیینات: ما بین کلمات و بالای «محمد» یک علامت تزئینی گره اسلیمی و یک کادر مربع و دایره دور عبارات را فرا گرفته اند.</p>
	<p>پشت سکه، متن: ارايم ارغونون دلد كگولو كسين تزیینات: یک کادر دایره و حلقه مروارید شکل دور سکه ضرب گردیده است.</p>
	<p>جنس: وزن: 1/5 گرم قطر: 16 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 31/33 روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله - اسفراين (ناقص ضرب شده) تزیینات: حلقه های دایره و مروارید شکل متن را فرا گرفته اند.</p>
	<p>پشت سکه، متن: خاقانوارايم ارغونون دلد كگولو كسين (به خط ایغوری) تزیینات: مانند روی سکه حلقه دایره و مروارید شکل دارد.</p>

	جنس: وزن: 2/4 گرم قطر: 18 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 4/34
	روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (کیفیت ضرب خوب نبوده و ساییدگی دارد) حاشیه: [...] ثمانین و ستمائه (رقم یکان ضرب نشده است) تزئینات: کادر مربع و حلقه های متداخل حاشیه و متن را فرا گرفته اند.
	پشت سکه، متن: خاقانوارا بیم - نیشابور - ارغونون دلد کگولو کسین تزئینات: طرح گره اسلیمی در بالای عبارت و دو حلقه متداخل متن را فرا گرفته است.

5-3 - سکه های نامشخص:

علاوه بر سکه هایی که نام اباقا و ارغون بر آنها مشخص است تعدادی از این مجموعه به دلیل سائیدگی بیش از حد و یا عدم ضرب برخی کلمات ناخوانا بوده ولی تعلق آنها به یکی از دو ایلخان یاد شده محتمل است. شاخص ترین آنها مواردی هستند که نقوشی خاص بر روی آنها نقر شده است.

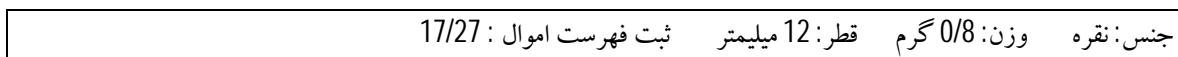
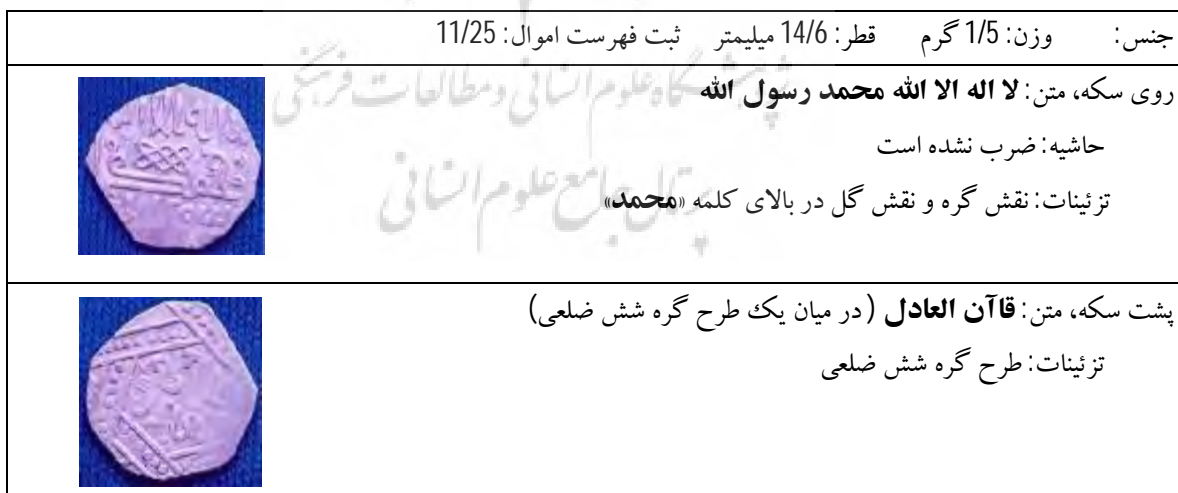
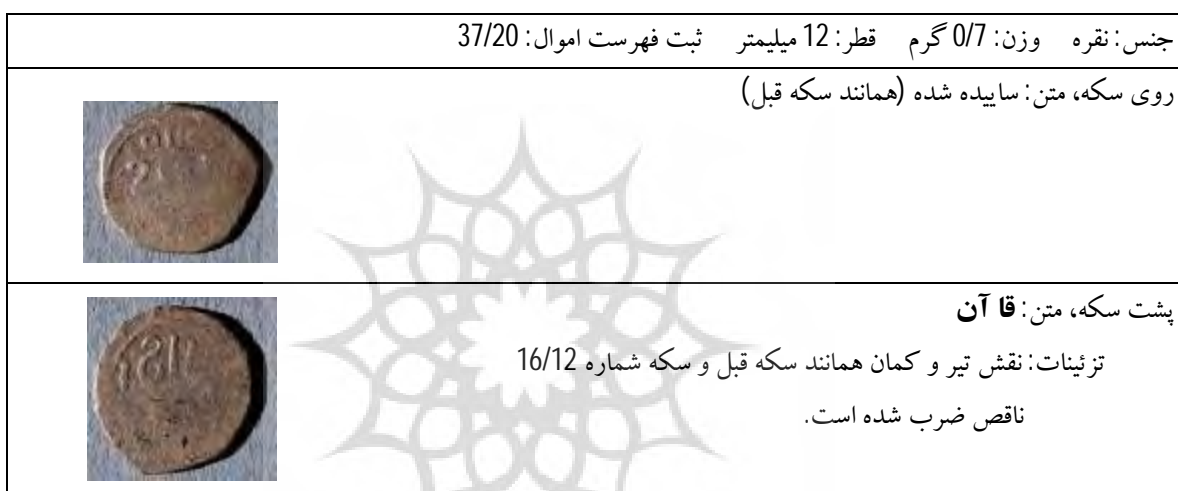
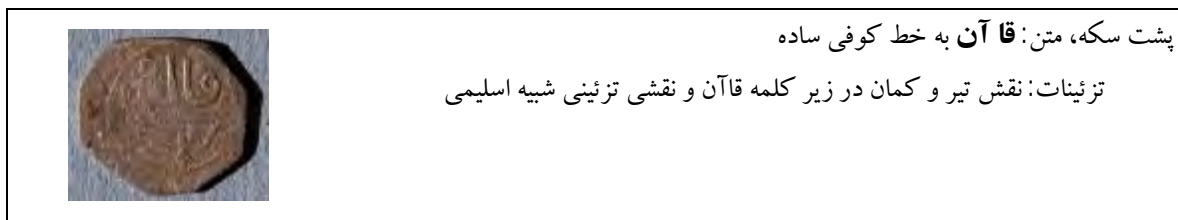
5-3-1 - مشخصات:

	جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 13 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 28/2
	روی سکه، متن: لا اله الا الله [...] الله [...] بر اثر سائیدگی و عدم ضرب متن تقریباً ناخوانا می باشد. حاشیه: ضرب نشده است
	پشت سکه، متن: خاقانوارا بیم [...] بقیه ساییده شده و یا ضرب نشده است تزئینات: حلقه مروارید شکل و دایره های متداخل دور متن را فرا گرفته که قسمتی از آن باقیمانده است.

جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 11 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 26/9

	روی سکه، متن: لا اله الا الله [...] بقیه ضرب نشده است
	پشت سکه، متن: ضرب نشده تنها در پایین بقایای کلمات شبیه «ون» خوانده می شود. تزئینات: حلقه مروارید شکل و دایره‌های متداخل
جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 10 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 27/10	
	روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (برخی کلمات ضرب نشده‌اند) حاشیه: [...] ستمانه (رقم یکان و دهگان ضرب نشده است)
	پشت سکه، متن: به خط ایغوری کلمه «خاقانو» و کلماتی ناخوانای دیگر قابل مشاهده است. تزئینات: دور متن حلقه مروارید شکل و دایره داشته است.
جنس: وزن: 0/7 گرم قطر: 10 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 23/11	
	روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (کلمه «محمد» به کوفی تزئینی ضرب شده - نیمی از متن ضرب نشده است) حاشیه: سنه اربع و ثمانین [...] رقم دهگان ضرب نشده است تزئینات: حلقه مروارید شکل و کادرهای مربع شکل دور متن و حاشیه
	پشت سکه، متن: ساییده شده و تنها برخی کلمات ایغوری (احتمالاً خاقانون ارابم..) و کلمه «خبو» (خوشان) خوانده می شود تزئینات: حلقه مروارید شکل و دایره دور متن

	جنس: وزن: 0/8 گرم قطر: 12 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 16/12
	<p>روی سکه، متن: الملك لله [کیفیت ضرب پایین است] تزئینات: نقشی منحنی اسلیمی شکل در پایین عبارت و حلقه مروارید شکل و دایره دور متن</p>
	<p>پشت سکه، متن: قا آن (کیفیت ضرب پایین و سائیده شده است) تزئینات: نقش تیر و کمان در زیر آن نقر شده و دور آن ها را حلقه مروارید شکل و دایره فرا گرفته است.</p>
	جنس: وزن: 0/6 گرم قطر: 10 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 25/17
	<p>روی سکه، متن: به دلیل عدم ضرب و سائیدگی بقایای کلمات قابل خواندن نیست</p>
	<p>پشت سکه، متن: بقایای کلمات ایغوری مثل «ن» دیده می شود و بقیه ضرب نشده و یا سائیده شده اند. تزئینات: بقایای حلقه مروارید شکل و دایره دور متن دیده می شود.</p>
	جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 13 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 38/19
	<p>روی سکه، متن: الملك لله (شبهه سکه شماره 16/12 می باشد)</p>

	<p>روی سکه، متن: نقش یک ستاره هشت پر با طرح گره که نقشی شبیه خرچنگ در میان آن قرار گرفته و دور این نقش را نیز حلقه‌ای مروارید شکل فرا گرفته است. هیچ عبارتی در متن ضرب نشده است.</p>
	<p>پشت سکه، متن: قا آن العادل (در میان یک طرح گره شش ضلعی قرار گرفته است)</p>
<p>جنس: وزن: 0/8 گرم قطر: 12 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 33/29</p>	
	<p>روی سکه، متن: لا اله الا الله محمد رسول الله (کوفی ساده) حاشیه: ضرب نشده است</p>
	<p>پشت سکه، متن: الملك الله [...] العادل [...] مرو احتمالاً «ضرب مرو» (عبارت در میان یک دایره قرار گرفته است)</p>
<p>جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 11/2 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 13/30</p>	
	<p>روی سکه، متن: قا آن العادل (این عبارت بر عکس ضرب شده است) تزیینات: متن را حلقه‌ای مروارید شکل و دایره فرا گرفته‌اند</p>
	<p>پشت سکه، متن: الدرهم نصرت طوس (به خط کوفی ساده در داخل یک کادر مربع شکل) حاشیه: در حاشیه تزیینات اسلیمی ضرب شده است</p>

	<p>جنس: نقره وزن: 0/7 گرم قطر: 11/1 میلیمتر ثبت فهرست اموال: 14/35</p>
	<p>روی سکه، متن: وحده لا [...] محمد رسول [...] بقیه کلمات ضرب نشده اند حاشیه: ضرب نشده است</p> <p>پشت سکه، متن: کلماتی به خط ایغوری که ناقص ضرب شده و ناخوانا می باشند تزئینات: علامت دایره کوچک انشعاباتی به شکل نقش چلیپا شکسته تداعی کننده نقش خورشید گردان و نقش خورشید به شکل ستاره در بین کلمات نقر شده است.</p>

6 - حاصل سخن :

اقلیم توس به دلایل متعدد شاهد رویدادها و ماجراهای فراوانی در طول تاریخ طولانی خود بوده است. حاصل این وقایع انباشت لایه‌ها و مواد فرهنگی است که در شکل تپه‌ها و زیستگاه‌های باستانی در این سرزمین حاصلخیز بر جای مانده است.

به استناد مطالعات و بررسی‌های باستان‌شناسی می‌دانیم که اسناد و مدارک تاریخی و فرهنگی و بی‌شماری در دل این اماکن پنهان مانده است. تنها راه دسترسی به این اطلاعات ارزشمند اجرای پژوهش‌های باستان‌شناسی موضوعی و میان‌رشته‌ای و علمی و دامنه دار خواهد بود. این در حالیست که حتی مطالعات اندک انجام شده در تابران توس که اتفاقاً ادامه تاریخی، فرهنگی توس اسطوره‌ای و کهن در دوران اسلامی می‌باشد، انبوهی از اطلاعات گرانقدر را فرا روی پژوهشگران قرار داده است.

بخشی ناچیز و البته پراهمیت این اسناد و اطلاعات نهفته در آن‌ها سکه‌های کشف شده هستند که اوضاع و احوال اجتماعی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و حتی مذهبی توس را در آخرین مراحل حیات آن عرضه کرده‌اند. چرا که با بررسی آن‌ها می‌توان بر اهمیت و اعتبار این دوران خاص توس یعنی دورانی که بر اثر حملات مکرر مغولان آسیب‌های زیادی بر پیکر شهر و مردمان آن وارد گردیده بود، پی برد. این امر نشانگر وجود زیر ساخت‌های غنی و قوی تمدنی و فرهنگی است که اجازه نداد رونق و اعتبار گذشته توس از میان برود و از طرف دیگر مهاجمان را نیز تحت تاثیر و نفوذ خود قرار دهد.

با مطالعه سکه‌های عصر ایلخانان مغول زوایای دیگری از جغرافیای فرهنگی تابران توس آشکار می‌گردد. به خصوص اینکه بسیاری از این سکه‌ها در همین شهر ضرب می‌شدند. با توجه به مطالعات انجام شده قبل از این دوران سکه ضرب طوس و یا طابران یافت نشده و در منابع و کتب سکه‌شناسی نیز ذکری از آن به میان نیامده است به همین سبب می‌توان پنداشت که در دوران ایلخانان مغول و بطور مشخص، زمان حکومت «ارغون خان» ضربخانه طوس از اعتباری ویژه برخوردار بوده به گونه‌ای که با ضربخانه‌های کلان شهرهایی همچون نیشابور، سمرقند و بخارا و مرو برابری می‌کرده است.³⁶

از طرف دیگر وجود سکه‌های ضرب توس به همراه سکه‌های ضرب مناطق دیگر، هم ردیف بودن اهمیت و اعتبار تجاری، سیاسی آن را در عصر ایلخانان مغول و به خصوص زمان حکومت ارغون خان قابل طرح می‌سازد. بنابراین جغرافیای فرهنگی گسترده‌ای را می‌توان از آن انتظار داشت.

مجموعه سکه کشف شده توسط نگارنده این مقاله از چنین ویژگی با ارزشی برخوردار بوده و قابلیت آن را دارد که با پژوهش‌های تکمیلی شناخت کامل‌تری پیرامون تاریخ و فرهنگ و هنر این شهر تاریخی حاصل گردد.

یادداشت ها:

- ۱- ترابی طباطبایی، سید جمال، رسم الخط ایغوری و سیری در سکه شناسی، نشریه موزه آذربایجان، شماره 6، آبان ماه 1351.
- ۲- جوینی، عطاملک بن محمد (623-681 ه.ق) تاریخ جهانگشا (ج اول، دوم و سوم) به سعی و اهتمام و تصحیح علامه محمدبن عبدالوهاب قزوینی، انتشارات نقش علم، تهران، 1378.
- ۳- موسوی، سید محمود: توس شهر خفته در تاریخ، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران، 1370؛ شناخت تابران، آرشیو پژوهشکده باستان شناسی، ص 1، منتشر نشده.
- ۴- بختیاری شهری، محمود: گمانه زنی باستان شناسی توس، آرشیو پژوهشکده باستان شناسی و اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری خراسان رضوی، منتشر نشده.
- ۵- سیدی، مهدی: توس در حماسه و تاریخ باستان، کتاب پاژ، ش 13 و 14، ص 1373، ص 19.
- ۶- لباف خانیکی، رجبعلی: نشانه های مدنیت توس در یافته های باستان شناسی، مرکز خراسان شناسی، مشهد، 1379، صص 203 - 210.
- ۷- اصطخری، ابواسحاق ابراهیم: مسالک و ممالک، به اهتمام ایرج افشار، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، 1368، ص 205؛ مولف گننام: حدود العالم من المشرق الی المغرب، به کوشش منوچهر ستوده، کتابخانه ظهوری، تهران، 1363، ص 90.
- ۸- مقدسی، ابوابراهیم محمد بن احمد: احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم (ج 2)، ترجمه علی نقی منزوی، شرکت مترجمان و مولفان ایران، تهران، 1361، ص 451.
- ۹- میهنی، محمدبن منور: اسرار التوحید فی مقامات شیخ ابوسعید ابوالخیر (جلد دوم)، تصحیح و تعلیقات، محمدرضا شفیعی کدکنی، انتشارات آگه، تهران 1371، ص 120؛ نظامی عروضی سمرقندی، احمد بن عمر بی علی، چهارمقاله، به تصحیح و اهتمام، محمد قزوینی، انتشارات ارمغان، تهران، بی تا، ص 74 و 81؛ امام، محمد کاظم، مشهد توس، کتابخانه ملی ملک، تهران، 1348، ص 44.
- ۱۰- حموی، یاقوت: معجم البلدان، ترجمه علینقی منزوی، انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور، تهران، 1380، ج 2/1، ص 242.
- ۱۱- همان کتاب.
- ۱۲- جوینی، همان منبع.
- ۱۳- ابن بطوطه: سفرنامه، ج 1، ترجمه محمدعلی موحد، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، 1361، ص 197؛ مستوفی، حمد الله، نزه القلوب، تصحیح گای لسترنج، انتشارات دنیای کتاب، تهران، 1362، ص 152.
- ۱۴- حافظ ابرو (شهاب الدین عبدالله خوافی): جغرافیای تاریخی خراسان، تصحیح و تعلیق، غلامرضا وهرام، انتشارات اطلاعات، تهران، 1370، ص 59؛ اعتماد السلطنه، محمدحسن خان: مطلع الشمس، انتشارات فرهنگسرا، تهران، 1362.
- ۱۵- جوینی، همان منبع، ج 1، صص 114-117، 115-118، 137-136، همان منبع (ج 2) ص 219-221.
- ۱۶- همان، صص 114-115.

- ۱۷- همان، صص 237-238.
- ۱۸- همان، صص 241-242.
- ۱۹- همان، جلد 2، صص 242-244 امیر ارغون شاه رئیس طایفه‌ای به نام «جانی قربانی» بود. این طایفه بعد از سقوط مغول‌ها در ایران در قلمرو منطقه طوس، قوچان، کلات و ایبورد و نسا و مرو قلمرو دولتی کوچک را تشکیل داده و حکومت می‌راندند. پسران امیر ارغون جان قربانی بنام محمد بیک و علی بیک جانشین پدر شدند و علی بیک در سال 1382 میلادی به اطاعات امیر تیمور گورکانی درآمد و به قتل رسید. (امام، محمد کاظم، مشهد طوس، ص 283،66).
- ۲۰- جوینی، همان، جلد 2، ص 247.
- ۲۱- اشپولر، برتولد، تاریخ مغول در ایران، ترجمه محمود میرآفتاب، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران، 1368، ص 44-52.
- ۲۲- همان، ص 52-57.
- ۲۳- بختیاری، همان منبع.
- ۲۴- موسوی، همان منبع.
- ۲۵- شناخت تابران، همان منبع.
- ۲۶- بختیاری، همان منبع.
- ۲۷- این مجموعه در مجموعه مخزن اموال فرهنگی اداره کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری خراسان رضوی نگهداری می‌شوند.
- ۲۸- ایغوری = منسوب به ایغور، خط و زبان ایغوری خطی است متعلق به پیشوایان دین مغول. (لغت نامه دهخدا) خط مغولی (ایغوری) معمولاً از بالا به پایین نوشته می‌شده، اما به خاطر همراهی با حروف عربی بطور افقی از راست به چپ نوشته و خوانده می‌شده است. برای اطلاعات بیشتر بنگرید به: ترابی طباطبایی، همان منبع.
- ۲۹- سرافراز، علی اکبر؛ آورزمانی، فریدون، سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه-ها (سمت)، تهران، 1379، ص 216.
- ۳۰- اشپولر، تاریخ مغول در ایران، همان، صص 72-82.
- ۳۱- ترابی طباطبایی، همان، صص 36 و 37.
- ۳۲- ارابم به معنی والی، حاکم، سردار و دلد کگولوکسین (deledkeguluksen) و به معنی سکه‌ی ... می‌باشند و تعلق یک سکه را به حاکم مورد نظر می‌رساند مثلاً ترجمه این عبارت سکه‌ی حاکم یا سردار اباخان می‌باشد.
- ۳۳- اشپولر، همان، صص 82-90.
- ۳۴- ترابی طباطبایی، همان، ص 37.
- ۳۵- امام، محمد کاظم، مشهد طوس، انتشارات کتابخانه ملی ملک، بی‌جا، 1348، ص 17، برگرفته از تذکره دولتشاه سمرقندی.
- ۳۶- موسوی، همان، ص 123.